

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-3-2>

Івона Ева ПАВЛОС,

orcid.org/0009-0000-0961-6133

здобувач кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) iwonaas@onet.eu

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Мета дослідження полягає у відтворенні сучасної рецепції культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського доби головування Центральною Радою. Методологія дослідження передбачає поєднання принципів історизму, об'єктивності і системності та загальнонаукових і спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-психологічний) методів наукової праці. Наукова новизна статті полягає у дослідженні малознаної проблеми сучасної рецепції культурно-просвітницької праці М. Грушевського революційної доби. У підсумку відзначено, що культурно-просвітницька праця М. Грушевського революційних часів отримала чималу увагу у сучасній українській історіографії. За запропонованими ще діаспорними грушевськознавцями напрямками, аналіз відбувався відповідно до трьох головних ліній – наукової, культурно-організаційної та публіцистичної. Та на відміну від своїх попередників, що оперували доволі обмеженим колом текстів, історіографи останнього тридцятиліття помітно розширили джерельну базу за рахунок нововиявлених праць самого автора «Історії України-Руси», а також тогочасної публіцистики, мемуарів, щоденників і ділових документів. Це дозволило як значно нюансувати облюбовані традицією сюжети (насамперед, публіцистику вченого), так і виявити нові аспекти культурного служіння М. Грушевського. До останніх слід віднести ініціативи історика з українізації освітнього процесу всіх рівнів, намагання діяча відродити працю товариства «Просвіта», його внесок у становлення українського кіно та театру тощо. Втім, згадані щойно сюжети надалі перебувають на стадії постановки проблеми та пошуку відповідної джерельної бази, адже культурно-просвітницька грушевська іана все ще знаходиться у «тіні» громадсько-політичного чину Великого Українця. Тож надалі актуальним є опрацювання низки вищезгаданих сюжетів, які уможливлять підійти до назрілої проблеми синтезу культурно-просвітницьких практик М. Грушевського у часи його політичного злету.

Ключові слова: М. Грушевський, доба Центральної Ради, культурно-просвітницька діяльність, сучасна українська історіографія, рецепція.

Ivona Ewa PAVLOS,

orcid.org/0009-0000-0961-6133

Applicant at the Department of History of Ukraine and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) iwonaas@onet.eu

CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE TIME OF THE CENTRAL RADA

The purpose of the research is to reproduce the modern reception of the cultural and educational activities of M. Hrushevsky during the time of the chairmanship of the Central Rada. The research methodology is based on the combination of principles of historicism, objectivity and systematicity and general scientific, special and historical (historical and genetic, historical and comparative, historical and typological, historical and psychological) methods of scientific research. The scientific novelty of the article consists in the study of a little-known problem of the modern reception of the cultural and educational work of M. Hrushevsky of the revolutionary era. The research has concluded that the cultural and educational work of M. Hrushevsky during the revolutionary times received considerable attention in modern Ukrainian historiography. According to the directions proposed by the Hrushevsky studies scholars in the diaspora, the analysis took place in accordance with three main lines - scientific, cultural-organizational and journalistic. However, unlike their predecessors, who operated with a rather limited range of texts, the historiographers of the last three decades have significantly expanded the source base of the newly discovered works of the author of the "History of Ukraine-Rus" himself, as well as contemporary journalism, memoirs, diaries, and administrative documents. This made it possible to significantly nuance the stories favoured by tradition (first of all, the scientist's journalism) and to reveal new aspects of M. Hrushevsky's cultural service. The latter include the historian's initiatives to ukrainize the educational process at all levels, the activist's efforts to revive the work of the "Prosvita" society, his contribution to the formation of Ukrainian cinema and theater, etc. However, these stories will continue to be at the stage of posing the problem and finding a suitable source base because the cultural and educational Hrushevsky studies are still in the "shadow" of

the public and political heritage of the Great Ukrainian. Therefore, it is relevant in the future to study a number of the above-mentioned topics, which will make it possible to approach the problem of the synthesis of cultural and educational practices of M. Hrushevsky during his political rise.

Key words: *M. Hrushevsky, the era of the Central Rada, cultural and educational activities, modern Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Доба Центральної Ради в історіографії одноставно трактується як одна з головних сторінок біографії М. Грушевського та найголовніший період його громадсько-політичного служіння. Зазвичай виокремлюється той факт, що найбільш проникливий теоретик модерного українства, подібно до його колег-інтелектуалів з Центрально-Східної Європи, отримав унікальний історичний шанс реалізувати свої задуми на практиці. Цим зумовлена особлива увага історіографії ХХ ст. до цієї сторінки життєпису Великого Українця. Втім, при її висвітленні в грушевськознавстві тривалий час виразно домінували суспільно-політичні сюжети, як найбільш запитані для нації, що на відміну від більш успішних західних сусідів не втримала свою незалежність протягом 1917–1921 рр. Тут яскравим прикладом може бути діаспорна грушевськіана, в якій культурно-просвітницькі ініціативи голови Центральної Ради перебували на маргінесі присвячених йому досліджень.

Значною мірою подібною була логіка материкового грушевськознавства першої половини 1990-х рр., адже відроджена українська держава першочергово потребувала врахування досвіду тогочасного політичного життя з його успіхами й помилками. Тож культурно-просвітницькі сюжети багатогранної праці голови Центральної Ради стали спеціально опрацьовуватися лише від другої половини 1990-х рр., коли феноменальне зростання джерельної бази оприявило здавалося б очікувані свідчення залученості М. Грушевського до багатьох культурно-просвітницьких акцій. Відтоді обсяг та якість уваги до таких сюжетів постійно зростали, нерідко переростаючи в самостійне історіографічне осмислення. В підсумку постала чимала за обсягом різножанрова література, що вимагає аналізу і підсумування для визначення актуальних проблем культурно-просвітницької грушевськіани.

Мета статті – відтворити сучасну рецепцію культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського доби головування Центральною Радою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грушевськознавство останнього тридцятиліття лише починає приваблювати увагу історіографів. При цьому найменше опрацьовані саме його культурно-просвітницькі аспекти. Стосовно них

домінують бібліографічного характеру огляди у біоісторіографічних нарисах. Уперше системно сучасний аналіз культурно-просвітницької грушевськіани було здійснено у низці досліджень Віталія Тельвака статейного (Тельвак, 2000; Тельвак, 2009; Тельвак, 2011; Тельвак, 2012; Тельвак, 2013; Telwak, 2013) і монографічного форматів (Тельвак, 2008: 19–39) та Ігоря Гирича (Гирич, Тельвак, 2021). Спеціально на сьогодні сучасну грушевськіану досліджує Наталя Романцова, яка відвела згаданій проблематиці низку статей і ґрунтовну монографію (Романцова, 2019: 217–229). Втім, у працях згаданих авторів домінують конкретно-історіографічні сюжети, а проблематика культурно-просвітницького плану проаналізована лише принагідно. Цим і зумовлено актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Першими скільки-небудь повно аналізувати культурно-просвітницьку працю М. Грушевського за часів керівництва парламентом почали його біографи. Так, вже в одній із ранніх спроб панорамної реконструкції діяльності вченого в революційну добу авторства знаного львівського грушевськознавця Ярослава Малика було реконструйовано, поряд із державною, і культурну працю вченого (Малик, 1995: 37–38). Історіограф з'ясував, що тогочасні будні визначного історика не обмежувалися тільки політичним модеруванням державним апаратом, оскільки у рідкісні вільні моменти він залюбки віддавався більш комфортній для себе культурній праці на користь громаді. Ілюструючи цю тезу, Я. Малик згадує про його керівництво УНТ, редагування відновленого часопису «Україна» та, особливо, насичену публіцистичну працю. При цьому найбільшій значущості дослідник надав останньому зі згаданих напрямків культурної праці голови парламенту. Громадські дописи М. Грушевського, наголосив він, поряд із обговоренням важливих аспектів політичного моменту, нерідко містили й з'ясування культурно-просвітницьких викликів, що постали перед пробудженим українством.

Подальші біографи помітно поглибили ці спостереження львівського колеги. Це проявилось вже у першому панорамному монографічному життєписі вченого авторства І. Верби та Ю. Шаповала. Зокрема, в ньому уперше було відведене самостійне місце для зусиль М. Грушев-

ського зі створення Української Академії наук. Узагальнивши тогочасні історіографічні здобутки, київські історіографи відзначили, що справа зі створенням УАН, незважаючи на особисту зануреність в неї автора «Історії України-Руси», залишилася на стадії обговорення, адже «політика відтіснила науку» (Шаповал, Верба, 2005: 158). Поряд із цим, І. Верба та Ю. Шаповал відзначили факт продовження М. Грушевським у революційні часи підготовки згадуваного вище підручника «Всесвітня історія», а також написання низки важливих для громадського освідомлення праць на кшталт «Переяславська угода України з Москвою». За слушним спостереженням авторів, завдяки низькій вартості «ці студії стали доступними і працювали на політичний світогляд українців» (Шаповал, Верба, 2005: 161).

Уперше в грушевськознавстві І. Верба та Ю. Шаповал відзначили зусилля голови Центральної Ради з реформування шкільного сектору молоді української держави. Вони вказали на чималий ентузіазм і розуміння вченого у створенні національної школи. Це проявлялося в активній участі М. Грушевського у роботі двох Всеукраїнських учительських з'їздів, що виробили програму перебудови системи освіти в Україні. Як з'ясували дослідники, тоді ж за ініціативи вченого погодили те, що нова школа повинна українізуватися і спиратися на принципи демократизму. І. Верба та Ю. Шаповал відзначили, що «мудрість» М. Грушевського тут виявилася як ніколи. Мовиться про те, що шкільна реформа пропонувала ліквідувати багатоступеневу освітню систему й створити єдину початкову школу, в якій підростає покоління мало б можливість безкоштовно навчатися з наступним продовженням освіти у середніх і вищих навчальних закладах.

Іншим малознаним сюжетом, який уперше актуалізували київські грушевськознавці, було надання головою парламенту фінансової й організаційної підтримки у налагодженні роботи товариства «Просвіта» на Наддніпрянщині, яке було закрите після проголошення в Російській імперії воєнного стану. Втім, як твердять згадані автори, комфортними для себе, в інтелектуально-психологічному сенсі, проблемами культури та освіти М. Грушевський міг займатися лише епізодично: «Все ж політика вряд чи давала можливість довго займатися питаннями освіти і духовності» (Шаповал, Верба, 2005: 164). Відзначимо, що попри увагу до низки щойно згаданих проблем, І. Верба та Ю. Шаповал практично обійшли мовчанкою культурно-просвітницьку публіцистику голови Центральної Ради.

Ще більше уваги культурно-просвітній праці М. Грушевського за часів головування українським парламентом присвятили автори найновішого біографічного опрацювання Р. Пиріг та В. Тельвак. На відміну від щойно згаданих І. Верби та Ю. Шаповала, вони чималу увагу відвели саме культурно-просвітницьким сюжетам революційної публіцистики голови Центральної Ради. На їхнє справедливе переконання, вагомість цих громадських дописів неможливо переоцінити. Мовиться про те, що заскочені динамікою революційних подій, наддніпрянці й надалі перебували під впливом довоєнних вимог про вільне вживання рідної мови та україномовну початкову школу. М. Грушевський з властивою йому чіткістю й послідовністю вказав на небезпечну інерційність такого мислення і закликав розбудовувати культурне життя у всіх його сегментах – від народного до академічного, як це й належиться народові, який врешті повернув омріяну незалежність і став господарем на власній землі (Пиріг, Тельвак, 2016: 270–369; Пиріг, Тельвак, 2021: 271–374).

Поряд зі згадуваними вище сюжетами культурно-просвітницької праці М. Грушевського, Р. Пиріг та В. Тельвак уперше стисло охарактеризували тогочасну культурну працю його рідних, що провадилася у порозумінні з патріархом родини. Мовиться про те, що всі Грушевські брали активну участь у громадсько-політичному і культурному житті революційної України. Ілюструючи цю тезу, історіографи інформують, що Марія Сильвестрівна була обрана до Центральної Ради від освітніх організацій Києва, входила до президії товариства «Український національний театр», оргкомітету по заснуванню «Української академії мистецтв», ради «Українофільму». В свою чергу, Олександр Грушевський очолював бібліотечно-архівний відділ Генерального секретарства освіти, був одним з авторів концепції архівної реформи, якийсь час працював директором Педагогічного музею. Зрештою, всі Грушевські – Михайло, Олександр, Ольга – активно долучилися до створення Київського народного українського університету. А донька Михайла Сергійовича Катерина у жовтні 1917 р. стала вільною слухачкою правничого факультету цього вишу (Пиріг, Тельвак, 2021: 286–287). Відзначимо, що за такими окресленими напрямками пізніші дослідники опрацьовували культурно-просвітницьке служіння родини Грушевських у роки Української революції.

Відповідно до згаданих вище напрямків громадського чину Великого Українця відбувалася спеціалізація культурно-просвітницької грушевськiани протягом досліджуваного тридцятиліття.

За часом першою була ґрунтовна студія про реалізацію визначним істориком ідеї національної Академії наук, що мислилася ним як ключова умова культурного дозрівання українців і перетворення народу на модерну націю. Її авторами були знані історіографи Павло Сохань, Василь Ульяновський та Сергій Кіржаєв. Вони першими аргументовано довели, що безпосередньо питання про створення УАН М. Грушевський підняв одразу, як тільки повернувся до Києва і став головою Центральної Ради. Вже 29 березня 1917 р. на загальних зборах УНТ вчений запропонував обрати комісію з 12 осіб для розробки статуту Академії і окрему комісію, яка б вивчила фінансовий бік справи. М. Грушевський вважав, вказують дослідники, що УАН має органічно вирости з УНТ. Втім, на той час голова молодій державі не міг сам активно приступити до цієї справи, а обрана комісія внаслідок динаміки революційних подій працювала повільно, статуту так і не розробила, зібравши лише підготовчі матеріали. Незважаючи на це, твердять київські історіографи, саме М. Грушевського, як ключового модератора культурного життя на українських землях, слід вважати за ідеолога національної Академії наук (Сохань, Ульяновський, Кіржаєв, 1993: 35–36). Відзначимо, що саме в руслі цих спостережень пішли подальші студії над проблемою «Грушевський і Academia».

Поряд із з'ясуванням внеску М. Грушевського в розробку моделі національної Академії наук, П. Сохань, В. Ульяновський та С. Кіржаєв також виявили незнаний раніше факт, що як голова УНТ, знаний історик був причетний до створення проекту українізації вищих шкіл на Наддніпрянщині й організації Науково-педагогічної Академії наук (Сохань, Ульяновський, Кіржаєв, 1993: 36). Обговоренню цих проектів було присвячено два засідання УНТ під головуванням М. Грушевського у серпні і вересні 1917 р. На жаль, і в цьому випадку динаміка політичних процесів завадила реалізувати важливу культурну ініціативу.

Дещо на сьогодні написано й про діяльність у роки революції самої інституційної підвалини майбутньої Академії наук – УНТ. Дослідники вказують, що після повернення до української столиці, М. Грушевський першочергово відновив очолюване ним київське товариство, розглядаючи його як важливий інституційний майданчик для модернування численних культурно-просвітницьких проектів. Найбільше про це йдеться у монографії авторства В. Онопрієнка, О. Реєнта та Т. Щербань. Вони наголошують, що розвиток просвітницького руху в Україні в роки революції проходив у надзвичайно складних політичних умовах. Незважа-

ючи на це, твердять історіографи, М. Грушевський та об'єднані в УНТ його однодумці занурилися в процес модернізації всіх сегментів культурного життя відродженого народу. Як свідчення їхньої діяльності автори монографії згадують утворення Генерального секретарства освіти, українізацію школи всіх рівнів, видання масовим друком просвітницької періодики та ін. У всіх цих проектах, наголошують В. Онопрієнко, О. Реєнт та Т. Щербань, було задіяне УНТ і його члени, включаючи і самого голову. У підсумку історіографи наголосили: «Можна без перебільшення відзначити видатну роль Українського наукового товариства у розвитку 1917–1919 рр. освіти на національних засадах, заснуванні та організації навчальних закладів різного рівня, установ культури та науки» (Онопрієнко, Реєнт, Щербань, 1998: 87).

Важливим інституційним майданчиком, організаційно та персонально пов'язаним із УНТ, був відновлений журнал «Україна». Дослідниця цього пресодруку І. Савчук вперше в історіографії вказала на особливість культурно-просвітницького служіння цього медійного дітища М. Грушевського в революційні часи (Савчук, 2011). Вона з'ясувала, що повернувшись із московського заслання до Києва і відновивши роботу редколегії «України», М. Грушевський помітно посилив «українську» лінію журналу. Обґрунтовуючи цю тезу, дослідниця виявила, що в роки революції чоловіче місце на шпальтах «України» зайняли історичні розвідки, які мали за завдання утверджувати «українську» версію ключових подій східноєвропейського минулого. Це пояснює той факт, що автори часопису сфокусувалися на ґрунтовній реконструкції питань давньоруської та козацької історії, коли українці жили самостійним державним життям. Все це сприяло національно-культурному освідомленню читачів «України», яка завдяки виваженій цінній політиці здобула чималу аудиторію по обидва боки Збруча. У підсумку, вказує дослідниця, пресодрук став виразником пропагованої його редактором нової історичної ідеології, сфокусованої на виокремленні державницьких прагнень українців. У підсумку І. Савчук довела, що за організаційної підтримки УНТ та при безпосередній участі тогочасних авторитетних українознавців, журнал не тільки відновив репутацію чоловічого національного органу української гуманітаристики, але й став ініціатором багатьох культурно-наукових дискусій, що їх метою було модернізувати вітчизняну історіографію.

Дещо на сьогодні написано й стосовно проблеми участі М. Грушевського в українізації вищої школи. Уперше до неї звернувся О. Пластун.

На підставі широкого кола архівних і опублікованих джерел він масштабно розкрив роль голови парламенту в модернізації й українізації освіти на Наддніпрянщині. Саме М. Грушевський, твердить глухівський історіограф, звернув особливу увагу на освітній сектор функціонування молоді держави і в тісній модерації з чиновниками відповідних відомств послідовно його українізував і модернізував. Попри короткочасність доби УЦР та чималі виклики воєнного і фінансового плану, підсумовує О. Пластун, голові держави і його колегам вдалося досягнути чималих результатів: «Отже, УЦР на чолі з М. Грушевським, а також органи народної освіти та громадські організації України приклали титанічні зусилля для того, щоб збудувати і розширити мережу національних українських початкових і середніх шкіл, що було принципово новим у порівнянні з дореволюційною системою освіти в Україні. Завдяки їм, впродовж березня 1917 – квітня 1918 рр., було відкрито близько 5,4 тис. українських початкових шкіл, 321 вища початкова школа, 55 гімназій і середніх шкіл, з-поміж цього, викладання українознавчих предметів було впроваджено в більш ніж ста середніх школах та інших навчальних закладах тогочасної України» (Пластун, 2016: 169).

Та найбільше на сьогодні написано про культурно-просвітницький ефект різноматичної публіцистики М. Грушевського в революційні часи. Історіографи єдині у переконанні, що саме громадські виступи голови Центральної Ради, опубліковані на сторінках тогочасної періодики чи зібрані в окремих збірках статей, чи не найбільше прислужилися ефективному культурно-національному освідомленню українських мас. З огляду на це, згаданій проблемі була відведена чимала увага у грушевськознавстві цілого ХХ ст. Особливо багато про неї писали діаспорні грушевськознавці, виопуклюючи культурно-громадський чин М. Грушевського як голови Центральної Ради. Сучасні українські дослідники значно розширили джерельну базу проблеми за рахунок нововинайдених статей самого вченого, а також епістолярію, щоденників і мемуарів. Це дозволило суттєво нюансувати спостереження попередніх поколінь історіографів і віднайти нові дослідницькі сюжети.

Одним із перших чималий «будительський» ефект публіцистики М. Грушевського у кількох ґрунтовних опрацюваннях Української революції проаналізував Валерій Солдатенко. Розмірковуючи над секретом широкої популярності громадських дописів голови парламенту, київський учений довів, що у текстах автора «Історії України-Руси» був закумуляований попередній столітній досвід

суспільно-політичного осмислення феномену українства. Власне на його підставі вчений чітко й аргументовано пропонував громаді найбільш прийнятні та перспективні шляхи спрямування енергії національно-визвольного руху, а також вибір найефективніших форм і методів боротьби, тактики і стратегії, зрештою, логіки поведінки у тих чи інших ситуаціях (Солдатенко, 1996).

Поряд із загальними рефлексіями стосовно культурно-просвітницького ефекту публіцистики М. Грушевського, В. Солдатенко також проаналізував його найпопулярніші газетні дописи й окремі брошури. Він аргументовано відзначив, що тексти вченого були «глибокі за змістом», адже «давали відповіді на найнагальніші питання тогочасного життя, обґрунтовували найважливіші орієнтири поступального руху українського суспільства» (Солдатенко, 1997: 34). Київський історіограф вказує, що в книзі «Хто такі українці і чого вони хочуть» автор «переконливо і доступно [...] показав хто такі українці за походженням і кого можна зарахувати до українського народу, якими мають бути стосунки з представниками інших націй, які проживають в Україні [...] і окреслив основні риси того ладу, до якого мають прагнути українці: воля і рівність для всіх націй, політичні свободи, народоправство, демократична республіка, федерація з широкою автономією її країв, із забезпеченням прав національних меншин». Подібно до попередніх дослідників публіцистики М. Грушевського, В. Солдатенко наголосив, що з особливою ґрунтовністю культурні проблеми української державності розглянуто в праці «Звідки пішло українство і до чого воно йде», а в книзі «Якої ми хочемо автономії і федерації» голова парламенту всебічно опрацював проблему «про характер національно-державного утворення, до якого прагнуть українці» (Солдатенко, 1997: 36).

Культурно-просвітницьким сюжетам революційної публіцистики М. Грушевського особливу увагу присвятив ще один знаний його біограф – Сергій Плохій. Гарвардський історик підніс чудову громадську інтуїцію автора «Історії України-Руси», який зрозумів особливу потребу в історичному освідомленні українців, що здобуваючи століттями омріяну волю, потребували знань про своє походження і першочергові потреби культурно-громадського будівництва. Історіограф відзначив, що голова Центральної Ради «доклав чимало зусиль, аби переконати українську громадськість відкинути застарілі, здебільшого культурницькі завдання і підтримати вимоги національної і територіальної автономії» (Плохій, 2011: 227).

Не оминув культурно-просвітницького значення революційної публіцистики Великого Українця і авторитетний дослідник його творчості І. Гирич. Ба більше, у своїй концептуального характеру праці «Михайло Грушевський: конструктор модерної української нації» він відвів спеціальну увагу питанням духовності, освіти і науки у громадських дописах визначного історика у той буремний період нашої історії. Київський дослідник аргументовано вказує, що ці сюжети були для голови парламенту рівновеликими поряд із політичними чи суспільно-економічними при визначенні фундаментальних підстав Великої України. «Михайло Грушевський шукав головну підставу політичного й економічного розвитку України в духовно-моральних якостях її громадян, у високому рівні її освітнього й наукового потенціалу, – висновує І. Гирич. – Незалежність потрібна для розкриття колосальних духовних можливостей суспільства, притлумленого й забитого століттями ідейного поневолення» (Гирич, 2016: 214).

Етапним для переосмислення революційної публіцистики М. Грушевського стало віднайдення, підготовка та коментування текстів ученого для подальшої публікації у 50-томному виданні його праць. Власне, таке нове бачення було запропоноване знаним дослідником доби Української революції Владиславом Верстюком. Разом із С. Паньковою йому вдалося віднайти низку раніше незнаних текстів і ввести їх до наукового обігу. У передмові до першої частини четвертого тому 50-томного видання грушевськознавець слушно підмітив, що кожен із публіцистичних текстів голови парламенту є важливим історичним джерелом, яке уможливило краще зрозуміти ту чи іншу культурно-просвітницьку акцію, відтворити логіку мислення чи реакцію визначного діяча, а загалом вони напрочуд добре передають колорит тієї доби, є вагомою складовою історії УЦР, дають нашому сучаснику ключ для розуміння Грушевського-політика, культурно-просвітнього та державного діяча. В. Верстюк твердить, що у всі періоди національної боротьби, а в часи революції й поготів, визначний історик надавав особливого значення українським засобам масової інформації як майданчику оперативної громадської комунікації. Тому як тільки вони з'явилися у революційному Києві, вчений активно взявся за ручку та папір, слушно вважаючи культурно-національну просвітницьку працю важливою складовою державної політики.

Київський дослідник уперше в історіографії запропонував виокремлювати дві функції, які виконувала публіцистика автора «Історії Укра-

їни-Руси» у той вирішальний для нашого народу час. Друковані тисячними накладками, твердить В. Верстюк, громадські дописи М. Грушевського стали ефективним агітаційно-пропагандистським джерелом для спраглого пояснень актуальності викликів сьогодення широкого загалу українців, які стихійно і масово долучалися до українського руху. Поряд із такою освідомлюючою роллю, твердить дослідник, не менш вагомою була й теоретично-орієнтаційна функція публіцистики М. Грушевського. Остання, на переконання В. Верстюка, «не вимагала великих тиражів, але була не менш, а можливо, й більш важливою: голові Центральної Ради одночасно доводилось виступати і організатором (лідером) українського національно-визвольного руху, і його теоретиком-ідеологом, який розробляв ідейно-теоретичні підвалини руху» (Верстюк, 2007: IX).

Таке уважне ставлення М. Грушевського до своїх громадських виступів, його намагання дібрати влучні слова для пояснення особливостей моменту, в якому перебувало пробуджене українство, мало чималі наслідки. В. Верстюк пише про потужний культурно-просвітницький ефект і вагоме освідомлююче значення публіцистики голови Центральної Ради, що дякуючи масовому друкові була загальнодоступною. Наслідком цього стало швидке громадянське дозрівання українців і перетворення їх на свідому своїх завдань національну спільноту. Це засвідчили наступні історичні події, а саме тривалий опір більшовицькій окупації наших земель.

Коментоване видання публіцистики М. Грушевського, сприяло подальшому з'ясуванню її дискурсивних особливостей та культурно-просвітницьких сенсів. Для прикладу згадаємо низку статей Вікторії Тельбак та Сергія Корновенка, присвячених широкому спектру селянським сюжетів громадських дописів голови Центральної Ради. Мовиться, насамперед, про їхню впливовість на національно-культурне дозрівання масового читача. Адже визначний історик, як з'ясували сучасні дослідники, цілком виправдано сфокусувався на національно-культурному освідомленні селянства як найбільш занедбаного в освітньому сенсі прошарку тогочасного українства. З огляду на це, він модифікував свої мовно-стилістичні практики для того, щоб бути зрозумілим своєму малоосвіченому, але мудрому читачеві. Ця культурно-просвітницька праця М. Грушевського, аргументовано доводять грушевськознавці, виявилася запитаною широкими колами читачів з народу, свідченням чого були і високі накладки його публіцистичних видань, і їхнє схвальне сприйняття, що засвідчили чисельні листи селян

до автора. У підсумку В. Тельвак та С. Корно-венко відзначили: «[...] Публіцистика М. Грушевського стилістично була побудована винятково в діалогічному ключі, тож він, фактично, у своїх текстах не стільки наставляв селян, скільки радився з ними, як з рівноправними партнерами, з приводу численних актуальних проблем національного буття. Завдяки такій відвертості та діалогічності публіцистичні звернення голови Центральної Ради мали чималий резонанс, сприяючи зростанню політичної культури в широких селянських колах. Це довели подальші події Української революції, в яких селяни виступили найбільш організованою та свідомою своїх національних завдань силою» (Тельвак, Корновенко, 2021: 80).

Насамкінець відзначимо, що чимало на сьогодні написано й стосовно проблеми рецепції культурно-просвітницької праці М. Грушевського в добу Української революції. Вище ми вже згадували про особливості сприйняття сучасниками вченого його поодиноких культурних ініціатив. Поряд із цим відзначимо статті та монографію В. Тельвака, в яких із залученням широкого кола рецензійних, хронікальних, мемуарних, щоденникових і діловодних документів реконструйовано процес осмислення революційним українством і зацікавленими зовнішніми обсерваторами культурно-національного служіння голови Центральної Ради (Тельвак, 2007; Тельвак, 2008: 184–201). Дрогобицький історіограф довів, що якщо громадсько-політичні ініціативи М. Грушевського почасти зустрічали полемічну реакцію, то цілком одноставно схвальним було сприйняття його культурно-просвітницьких пропозицій – від опублікованих підручників і публіцистичних творів до зусиль з українізації освітнього простору молодій державі. Підсумовуючи проблему рецепції культурно-просвітницької діяльності М. Гру-

шевського в часи революції, В. Тельвак відзначив, що завдяки знесенню цензурних обмежень голова парламенту зміг відверто і всебічно пояснювати своєму читачеві важливість історичного моменту і це зумовило чималу затребуваність і популярність його національно-освідомлюючої творчості.

Висновки. У підсумку відзначимо, що культурно-просвітницька праця М. Грушевського революційних часів отримала чималу увагу у сучасній українській історіографії. За запропонованими ще діаспорними грушевськознавцями напрямами, аналіз відбувався відповідно до трьох головних ліній – наукової, культурно-організаційної та публіцистичної. Та на відміну від своїх попередників, що оперували доволі обмеженим колом текстів, історіографи останнього тридцятиліття помітно розширили джерельну базу за рахунок нововиявлених праць самого автора «Історії України-Руси», а також тогочасної публіцистики, мемуарів, щоденників і діловодних документів. Це дозволило як значно нюансувати облюбовані традицією сюжети (насамперед, публіцистику вченого), так і виявити нові аспекти культурного служіння М. Грушевського. До останніх слід віднести ініціативи історика з українізації освітнього процесу всіх рівнів, намагання діяча відродити працю товариства «Просвіта», його внесок у становлення українського кіно та театру тощо. Втім, згадані щойно сюжети надалі перебувають на стадії постановки проблеми та пошуку відповідної джерельної бази, адже культурно-просвітницька грушевськіана все ще знаходиться у «тіні» громадсько-політичного чину Великого Українця. Тож надалі актуальним є опрацювання низки вищезгаданих сюжетів, які уможливають підійти до назрілої проблеми синтезу культурно-просвітницьких практик М. Грушевського у часи його політичного злету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верстюк В. Ф. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. V–XVI.
2. Гирич І. *Михайло Грушевський: конструктор модерної української нації*. Київ: Смолоскип, 2016. 840 с.
3. Гирич І. Тельвак В. Історик Руслан Пиріг: спроба професійного портрету. *Часопис дослідження війн та революцій / The Journal of the Study of Wars and Revolutions.* (2021). № 1. С. 125–163.
4. Малик Я. *Михайло Грушевський на чолі Центральної Ради. Текст лекцій*. Львів: ЛДУ, 1995. 44 с.
5. Онопрієнко В., Реєнт О., Щербань Т. *Українське наукове товариство: 1907–1921 роки*. К., 1998. 243 с.
6. Пиріг Р., Тельвак В. *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
7. Пиріг Р., Тельвак В. *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.
8. Пластун О. В. М. С. Грушевський як організатор освіти в добу УЦР (березень 1917 – квітень 1918 р.). *Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку*. Київ; Бар, 2016. С. 165–169.
9. Плохій С. *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*. Київ: Критика, 2011. 598 с.
10. Романцова Н. І. *Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії*. Маріуполь: МДУ, 2019. 528 с.
11. Савчук І. Михайло Грушевський та журнал «Україна» (проблемно-тематичний аналіз публікацій). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2011. Вип. XIV–XV. С. 274–285.

12. Солдатенко В. Внесок М.С.Грушевського в концепцію української революції. *Український історичний журнал*. 1996. № 5. С. 3–27.
13. Солдатенко В. *Українська революція: концепція та історіографія*. Київ, 1997. 416 с.
14. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. *М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність*. К., 1993. 320 с.
15. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 483–498.
16. Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2011. № 2–3 (273). С. 290–298.
17. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство : науковий журнал*. 2010. Вип. 3. С. 29–35.
18. Тельвак В. Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*. 2000. Вип. 5. С. 163–174.
19. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання : збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
20. Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського в дискусіях революційної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2007. Вип. 100. С. 27–39.
21. Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ–30-ті роки ХХ століття)*. Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.
22. Тельвак В. *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ–початок ХХ століття)*. Дрогобич : «Вимір», 2002. 228 с.
23. Тельвак В. В., Тельвак В. П. *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*. Київ–Дрогобич, 2005. 334 с.
24. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасна польська та російська грушевськіана: спроба історіографічного порівняння. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2009. Вип. 160–161. С. 77–85.
25. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
26. Тельвак В., Корновенко С. «Тільки в селянстві лежить будучина українського відродження»: аграристський дискурс революційної публіцистики Михайла Грушевського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 37. С. 74–83.
27. Шаповал Ю., Верба І. *Михайло Грушевський*. Київ : Альтернативи, 2005. 351 с.
28. Telwak W. Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*. 2013. Вип. ХІІ. С. 129–136.

REFERENCES

1. Hurych, I. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: konstruktor modernoi ukrainkoï natsii [Mykhailo Hrushevskiy: designer of the modern Ukrainian nation]*. Kyiv : Smoloskyp. 840 s. [in Ukrainian].
2. Hurych, I. Telvak, V. (2021). Istoryk Ruslan Pyrih: spoba profesiïnoho portretu [Historian Ruslan Pyrih: A Sketch of the Biography]. *Chasopys doslidzhennia viin ta revoliutsii / The Journal of the Study of Wars and Revolutions*. № 1. S. 125–163. [in Ukrainian].
3. Malyk, Ya. (1995). *Mykhailo Hrushevskiy na choli Tsentralnoi Rady. Tekst lektsii [Mykhailo Hrushevskiy heads the Central Rada. The text of the lectures]*. Lviv : LDU. 44 s. [in Ukrainian].
4. Onopriienko, V., Reient, O., Shcherban, T. (1998). *Ukrainske naukove tovarystvo: 1907-1921 roky [Ukrainian Scientific Society: 1907–1921]*. K. 243 s. [in Ukrainian].
5. Plastun, O. V. (2016). M. S. Hrushevskiy yak orhanizator osvity v dobu UTsR (berezen 1917 – kviten 1918 r.) [M. S. Hrushevskiy as an organizer of education during the days of the USSR (March 1917 – April 1918)]. *Barska zemlia Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektivy staloho rozvytku*. Kyiv ; Bar. S. 165–169. [in Ukrainian].
6. Plokhii, S. (2011). *Velykyi peredil. Nezvychaina istoriia Mykhaila Hrushevskoho [Great redistribution. The unusual story of Mykhailo Hrushevskiy]*. Kyiv : Krytyka. 598 s. [in Ukrainian].
7. Pyrih, R., Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevskiy: biographical sketch]*. Kyiv : Lybid. 576 s. [in Ukrainian].
8. Pyrih, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]*. Kherson : Vydavnytstvo OLDI-PLIuS. 572 s. [in Ukrainian].
9. Romantsova, N. I. (2019). *Mykhailo Hrushevskiy v istorychnii nauksi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istori-ohrafiï [Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]*. Mariupol : MDU. 528 s. [in Ukrainian].
10. Savchuk, I. (2011). *Mykhailo Hrushevskiy ta zhurnal «Ukraina» (problemno-tematychnyi analiz publikatsii [Mykhailo Hrushevskiy and the magazine "Ukraine" (problem-thematic analysis of publications)]*. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Vyp. XIV – XV. S. 274–285. [in Ukrainian].
11. Shapoval, Yu., Verba, I. *Mykhailo Hrushevskiy [Mykhailo Hrushevskiy]*. Kyiv : Alternatyvy, 2005. 351 s. [in Ukrainian].
12. Sokhan, P. S., Ulianovskiy, V. I., Kirzhaiev, S. M. (1993). *M. S. Hrushevskiy i Academia: ideia, zmahannia, diialnist [M. S. Hrushevskiy and Academia: idea, competition, activity]*. K. 320 s.
13. Soldatenko, V. (1996). Vnesok M.S.Hrushevskoho v kontseptsiiu ukrainskoï revoliutsii [Contribution of M. S. Hrushevskiy to the concept of the Ukrainian revolution]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 3–27. [in Ukrainian].

14. Soldatenko, V. (1997). *Ukrainska revoliutsiia: kontsepsiia ta istoriografii* [Ukrainian revolution: concept and historiography]. Kyiv. 416 s. [in Ukrainian].
15. Telvak, V. (2000). Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.) [Historical and theoretical studies in Hrushevsky studies (90s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi zapysky DDPU*. Vyp. 5. S. 163–174. [in Ukrainian].
16. Telvak, V. (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych : «Vymir». 228 s. [in Ukrainian].
17. Telvak, V. (2007). Naukova diialnist Mykhaila Hrushevskoho v dyskusiiakh revoliutsiinoi doby [Mykhailo Hrushevskyi's scientific activity in the discussions of the revolutionary era]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*. Vyp. 100. S. 27–39. [in Ukrainian].
18. Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative Heritage of Mykhailo Hrushevsky in judgements of his contemporaries (end XIX c. – 1930s)]. Kyiv-Drohobych. 494 s. [in Ukrainian].
19. Telvak, V. (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress.]. *Kraieznavstvo. Naukovyi zhurnal*. Vyp. 3. S. 29–35.
20. Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskiana by Ruslana Pyrih]. *Arkhivy Ukrainy*. № 2-3 (273). S. 290–298. [in Ukrainian].
21. Telvak, V. (2012). Hrushevskiana na storinkakh “Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu” (1991–2010 rr.) [Hrushevskian on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 22. S. 483–498. [in Ukrainian].
22. Telvak, V. (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 6. S. 104–107. [in Ukrainian].
23. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2005). *Mykhailo Hrushevskyi yak doslidnyk ukrainskoi istoriografii* [Mykhailo Hrushevskyi as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv-Drohobych. 334 s. [in Ukrainian].
24. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2009). Suchasna polska ta rosiiska hrushevskiana: sprobа istoriografichnoho porivniannia [Contemporary Polish and Russian Hrushevskiana: an attempt at a historiographical comparison]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*. Vyp. 160–161. S. 77–85. [in Ukrainian].
25. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, losses, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 4–16. [in Ukrainian].
26. Telvak, V., Kornovenko, S. (2021). «Tilky v selianstvi lezhyt budushchyna ukrainskoho vidrozhennia»: ahrarystskyi dyskurs revoliutsiinoi publitsystyky Mykhaila Hrushevskoho [“Only in the peasantry lies the future of the Ukrainian revival”: the agrarian discourse of the revolutionary journalism of Mykhailo Hrushevskyi]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii*. Vyp. 37. S. 74–83. [in Ukrainian].
27. Telwak, W. (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. [Monographs of Hruszewska: an attempt at generalization] *Sensus Historiae*. T. XII. S. 129–136. [in Polish].
28. Verstiuk, V. F. (2007). Doba Tsentralnoi Rady v publitsystychnii spadshchyni M. Hrushevskoho [The era of the Central Rada in M. Hrushevsky's journalistic legacy]. *Hrushevskyi M. S. Tvory: u 50 t*. Lviv : Vydavnytstvo “Svit”. T. 4. Kn. 1. S. V–XVI. [in Ukrainian].